

DE WIJNGAARDSLAKKEN, SORGHVLIET EN JACOB CATS

door L. J. M. ButotRijksinstituut voor Natuurbeheer
Zeist.

Het voorkomen van wijngaardslakken op het buiten "Sorghvliet" van Jacob Cats dateert van voor 1656, het jaar waarin Cats zijn bundel "Hofgedachten" publiceerde. Uit deze bundel valt het bewijs te leveren voor dit voorkomen. De populatie van Sorghvliet wordt daarmee de oudst bekende populatie in Nederland buiten Zuid Limburg. Tevens is dan duidelijk dat de wijngaardslak tot de oorspronkelijke fauna van Sorghvliet behoort, zoals dit buiten door Cats werd ingericht. Ik laat nu Cats aan het woord.

"Hofgedachten, dat is: Invallen by gelegenheit, op 't Gesichte van boomen, planten, bloemen, kruyden en diergelijke aertgewassen, verweckt in 't buytenleven van den Schrijver op Sorghvliet". Jacob Cats vangt aan met een opdracht waarin hij zegt een beschrijving ("eene prente") te willen geven van zijn hof: "Aan de eerbare, vernuftige, welbescheyden Juffrouw Cornelia Baers, weduwe wijlen D. Matthias Havins, gouvernante van mijne huyshoudinge op Sorghvliet.

Eerbare Juffrou ! Waerde Vriendinne !
Sie hier een deel van Sorrighvliet
Dat aen U dese prente biet".

"Dese prente" bestaat uit een lange serie genummerde gedichten waarin Cats zijn waarnemingen beschrijft aan planten en dieren tijdens wandelingen in zijn hof die hem de zorgen doen vlieden. Wij laten u kennis maken met de letterlijke tekst van het 7e gedicht waarvan de beschrijving van de waarneming het eerste deel, en de vrome bespiegeling het tweede deel van het gedicht vormt.

Op 't Gesichte van een huis-sleck:

Lest gingh ik treden in den hof,
en leyde sware saken of:
Maer wijl ick, in het jeughdigh groen,
Noch eenigh voordeel socht te doen;
Vernam ick daer een kleyne slack,
Die met sich droegh haer eygen dack;
Des gingh ick, met een stillen geest,
Beschouwen dit gewapent beest;
Ick seyde tot myn dom gemoet,
Let hoe dit sleckjen wort gevoet,
Het eet van al het beste kruyt,
dat op de vette gronden spruyt:
Het kiest den dauw voor sijnen dranck,
Het hoort gestagen vogel-sangk,
Het wandelt soetjens in het groen,
Om wat, en niet te veel te doen;
Doch waer het sich oyt nederset,
Het draegt sijn huys geduyrigh met,
Soo dat het beestjen schuylen magh,
Wanneer daer komt een vuylen dagh:
Het sluyt sijn deurtjen wonder vast,
En is bevrijt van overlust,
Van mist, en damp, en ongeval,
Want 't is gesloten overal:
Geen mist, of onweer kan 'er in,
En des al echter niettemin,
Soo vind'ick dat het diertjen sterft,
En in dat vaste slot bederft.

Hoe menigh light 'er in het sant !
Hoe menigh rolt 'er overkant !
Die, schoon se noch gesloten zijn,
Niet anders hebben dan den schijn ?
Want, of men noch het huysjen siet,
De waert, eylaes ! en is 'er niet.

Hoe iemant naer den regel leeft,
 En sich om langh te leven geeft,
 Hoe dat men op sijn voetsel past,
 En somtijts eet en somtijts vast.
 Hoe dat men op de kunste staet,
 En nut geen spijsse sonder raet;
 En eet maer dat men dienstigh acht,
 Sich voor onguyre dampen wacht:
 Hoe dat men vaste sloten bout,
 En sich daer in gesloten hout:
 Hoe dat men sich in yser sluyt,
 En komt 'er noyt sijn leven uyt !
 Ey lieve des al niettemin,
 De bleycke doot die raekt 'er in;
 De bleycke doot die doet haer werck,
 En daer en baet gesont, of sterck;
 Sy dringt door gansch het aertsche dal;
 En hare seysen maeyt het al:
 Dit is van outs een stale wet,
 En daerom dient 'er op gelet.
 Wel, kan de doot niet zijn gemijt,
 Soo wacht de doot tot aller tijdt,
 Soo wacht de prickel overal,
 En set uw' leden naer den val:
 Doch seeckt het leven in den doot,
 Soo blijft uw Siele buyten noot.

Het staat buiten twijfel dat Vader Cats een wijngaardslak in zijn tuin heeft gevonden, opgeraapt en bekeken. Het was een huis, gesloten met een deurtje, zodanig dat niets erin of eruit kon. Cats heeft kennelijk zulk een gesloten huis opengebrouwen en geconstateerd dat de bewoner er niet meer in zat. Alleen de wijngaardslak sluit zijn huis met een "wondervast deurtje" als het dier zich heeft ingegraven voor de winterslaap, zodat het "overal gesloten is". Krabbende vogels of zoogdieren brengen de rustende slakken ontijdig naar de oppervlakte waar de dieren sterven als de vorst invalt. Maar het huis blijft gesloten, totdat Vader Cats het deurtje openbreekt en de afwezigheid van de bewoner constateert als hij in de lente of in de zomer in zijn tuin wandelt.

Wij stellen ons voor dat de tegenwoordige bekende Haagse populaties van wijngaardslakken restanten zijn van een populatie die zich over de gehele sector van het Catshuis tot het voormalige dorp Scheveningen uitstreckte, waarbij deze sector werd bevolkt vanuit Sorghvliet (Butot 1970).

Toen in 1675 de Erven Cats het landgoed aan Graaf Willem Bentinck verkochten, vielen de grenzen daarvan samen met de huidige Carnegielaan, Johan de Witlaan, Adriaan Goekooplaan en Scheveningse Weg. In 1837 strekte het landgoed zich uit van Loosduinen, Verversingskanaal, Houtrust, Hanenburg, Valkenbos, Frankenslag, Scheveningseweg, Laan van Meerdervoort. In 1839 werd Buitenrust, en in 1848 Rustenburg bij het landgoed betrokken (Gemeente archief).

De historie van het landgoed wordt verteld door de beide Ter Pelkwijks (1939). Wij lezen daar, dat het buiten Sorghvliet van 1831 tot 1875 eigendom der Oranjes was. De aankopen van Koning Willem II deden het buiten uitgroeien tot een geweldige bezitting, waarvan nu door kapping, afgraving, verkaveling en vernie-

ling, nog slechts de kern behouden bleef.

De huidige muur rond Sorghvliet dateert uit de laatste jaren van de 19de eeuw. Oude prenten uit de tijd van de Bentincks (1675-1831) laten zien dat Sorghvliet slechts door hagen of sloten van de buitenwereld was afgesloten. Deze toestand duurde waarschijnlijk tot ver in de 19de eeuw, al toont een prent uit 1825 een dikke muur waarin een poort is gemetseld. Deze muur bestaat nog en loopt ongeveer evenwijdig aan de Scheveningseweg (Gemeente archief). Er was derhalve tot in de 19de eeuw voldoende mogelijkheid tot actieve en passieve migratie van wijngaardslakken sinds de aanwezigheid van deze dieren in de dagen van Cats.

Het is misschien dienstig nog even stil te staan bij de figuur van Cats en zijn geschiedenis. Vader Cats werd 10 november 1577 te Brouwershaven geboren en overleed op Sorghvliet 12 september 1660. In zijn laatste functie was hij Raadpensionaris van Holland en Westfriesland, welk ambt hij tot 27 september 1651 bekleedde, waarna hij zich op Sorghvliet terugtrok.

Na zijn studie aan de Hogeschool te Leiden promoveerde hij te Orleans. Hij vestigde zich in 1603 te Middelburg als stadsadvokaat. Van 30 oktober 1621 tot 31 maart 1623 was hij Pensionaris in Middelburg, later in Dordrecht. Ook in deze stad bestond een populatie wijngaardslakken. Cats bezat buiten Sorghvliet nog de Munnikenhof bij Grijskerke en de Catshoeve bij Groede.

Ten slotte volgt nog een korte geschiedenis van het landgoed tot in de tegenwoordige tijd. De Ter Pelkwijks (1939) eindigden hun opstel over Sorghvliet met een opgave van eigenaars: 1651 Jacob Cats, 1660 Erven Cats, 1675 Graaf Willem Bentinck en zijn geslacht, 1831 de Koninklijke familie, 1875 familie Goekoop en door deze familie in 1929 aangeboden aan de Nederlandse staat onder voorwaarde dat binnen 10 jaar uit de bouw van een huis met representatief karakter de werkelijk nationale bestemming zou blijken. Onze regering zou dit vorstelijk geschenk zoveel mogelijk in ongeschonden toestand moeten bewaren en met dezelfde zorg beheren waarmee de familie Goekoop het heeft omringd (Haagsche Courant 1930). Intussen had het bestuur van de Nederlandse Vereniging voor Vogelbescherming van 's-Gravenhage en Omstreken zich met een adres aan de Minister van Financiën gewend op 8 april 1930, betreffende maatregelen welke kunnen strekken tot verzekering van het behoud van een reigerkolonie op Sorghvliet. De Algemene Vereniging voor Natuurbescherming voor 's-Gravenhage en Omstreken sloot zich hierbij aan, daar zij van mening was dat bij openstelling voor het publiek het landgoed slechts door bijzondere maatregelen zijn eigenaardig karakter zou kunnen behouden.

De bouwplannen bleven uit, met het gevolg dat Sorghvliet terugviel aan de schenkers op 10 juni 1940 in volle oorlogstijd. De Duitse bezetter bouwde er het thans geheel vervallen zwembad waarin de Nederlandse zwemster Nel van Vliet na de oorlog successen boekte. Daarna kwam het terrein blijkbaar weer in handen van de staat want Washington gaf in 1945 toestemming het landgoed van de Nederlandse Staat te kopen voor het bouwen van de ambassade. Ook deze bouw ging niet door. De Nederlandse staat kocht het gebied van bijna 23 ha tegen Fl. 1.750.000.- van de Verenigde Staten terug in 1955 (Haags Dagblad 1958).

De aandrang op de regering het landgoed voor het publiek open te stellen wordt dan sterker. Sorghvliet was een prachtig stukje wildernis geworden, waar het goed toeven is en een rijke flora en fauna zich had gehandhaafd. De Nederlandse

Malacologische Vereniging trof er 32 soorten landslakken aan (Butot 1958). Na 1958 heeft Sorghvliet zijn wilderniskarakter verloren. Het is nu een keurig ne wandel- en vogelpark geworden waar de mezen uit je hand komen eten in het voor- jaar.

De molluskenfauna is er echter op achteruit gegaan en zeker is de populatie wijngaardslakken sterk verminderd, terwijl zij, zoals hierboven aangetoond, bij uitstek op historische gronden tot de fauna van dit landgoed behoren. Het zou dienstig zijn een onderzoek in te stellen naar de tegenwoordige toestand en samenstelling van de molluskenfauna.

Het park is toegankelijk op persoonlijke jaarkaarten à Fl. 1.- of op gezins- kaarten à Fl. 2,50.

Literatuur:

- Butot, J. J. M., 1958. Verslag van de excursie van de N. M. V. naar het park Zorgvliet, Den Haag op 21 september 1958. Corresp. blad N. M. V., 78: 768-770.
- Butot, L. J. M., 1970. De geschiedenis en de verspreiding van de wijngaardslak in 's-Gravenhage. D. L. N., ter perse.
- Cats, Jacob, 1656. Hofgedachten. In: R. Feith, 1797. Alle de werken van Jacob Cats, deel 16, Amsterdam.
- Haagsche Courant, 16 april 1930. De schenking van Sorghvliet.
- Haags Dagblad, 24 mei 1958. Wanneer gaat Sorghvliet open ?
- Gemeente archief van 's-Gravenhage. Brief archivaris 28 mei 1970.
- Felkwijk, A. J. & J. J. ter, 1939. Sorghvliet. D. L. N., 44: 235-240.

ENIGE HISTORISCHE GEGEVENS OVER HELIX POMATIA L. IN NEDERLAND

door G. J. Boekschoten

=====
Geologisch Instituut, Rijksuniversiteit
Groningen

De historische gegevens over de wijngaardslak in Nederland zijn nogal schaars, alhoewel uit de verspreiding van deze soort kan worden afgeleid dat deze lange tijd als (vasten)spijs en als medicament werd gebruikt en daartoe uitgezet. Het zou kunnen zijn dat vooral het gebruik als vastenspijs in de Nederlandse 17e en 18e eeuw min of meer bedekt geschiedde. Over slakken als vastenspijs geeft R. Wildhaber (Schneckenzucht und Schneckenspeise; Schweiz. Archiv Volkskunde, 46: 119-184, 1950) veel nadere gegevens, vooral uit Midden Europa. Het Zwitserse kloosterrecept van de slakkenboter omvat 15 kruiden en specerijen, maar de kloosterkoks houden dat liever geheim ! Uit de mededelingen van Wildhaber blijkt ook dat het slakkeneten soms een modegril is (Engelse 17e eeuw !) en veelal een armoedeverrijnsel. Naast zekere valse schaamte kunnen beide laatste factoren mede de terughoudendheid van de Nederlandse bronnen verklaren.

't Was dan ook verrassend een stilleven uit de Nederlandse 17e eeuw in het Nationale Museum te Kopenhagen te vinden waarop, behalve de (stinzen)plant Anemone apennina en een glas rosé wijn, een mossel, een kokkel en een wijngaardslak zijn afgebeeld. Blijkbaar geeft het schilderij een indruk van een malacologisch maaltje. Wat opvalt is dat de oester er niet bijgeschilderd werd; wellicht omdat die meestal rauw gegeten werd ? Ook de alikruik mankeert, maar die werd niet